

КУЛТУРНО НАСЛЕЂЕ КАО РЕСУРС КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА РАЗЛИЧИТЕ ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ

САЖЕТАК | Основа за установљивање туризма, па самим тим и културног туризма, као и за његов развој, јесте постојање туристичке регије и туристичке атракције. Туристичка регија је политички, административно дефинисана и установљена, док је туристичка атракција локација са основном улогом пружања едукативних, занимљивих или забавних садржаја посетиоцима и чини најважнију материјалну основу за развој туризма. Атракције које привлаче туристе могу бити изворне, аутентичне, као што је вредно материјално и нематеријално наслеђе одређеног народа, али могу бити и новостворене, засноване на новим потребама и интересовањима туриста посетилаца.

Културно наслеђе долази у фокус туристичких радника осамдесетих година XX века, када су установљене нове туристичке категорије - Европска престоница културе, 1985. и Путеви културе, 1987. године. Културни туризам, који се у том периоду развија, заснован је на материјалним и нематеријалним ресурсима - културној баштини, као основи. А најлакши начин за интерпретацију и презентацију културне баштине је кроз туризам, односно кроз њену употребу у циљу едукације и забаве. И управо у наведеном лежи највећи изазов у развоју културног туризма, а то је однос према наслеђу и права мера његовог коришћења, на којем почива однос између сектора туризма и службе заштите културног наслеђа на нивоу Републике Србије.

Активности службе заштите, на којима се заснива делатност културног туризма, подразумевају рад на промоцији културног наслеђа, кроз публикавање стручних радова у часописима и зборницима, који се баве овом тематиком, издавање монографија о појединим културним добрима, али и учествовање запослених стручњака конзерватора у припреми и издавању туристичких публикација

које промовишту наслеђе. Мултидисциплинарна истраживања, сарадња и публикавање резултата рада и грађе о наслеђу, идеална су основа за развој културног туризма.

КЉУЧНЕ РЕЧИ | туризам, културно наслеђе, баштина, служба заштите културног наслеђа, конзерватори, туристичка атракција, промоција

УВОД

Говорећи о туризму као привредној делатности, узимајући у обзир потребу да се он разуме са свим својим учесницима, садржајима и потребама, примарно се морају дефинисати основни појмови на којима ова делатност почива и утврдити почети и правци њеног развоја.

Најранијим зачецима туризма могу се сматрати путовања појединаца у високо развијеним друштвима старог века. Организована путовања у античкој Грчкој била су уобичајена приликом посета пророчиштима, лековитим изворима и нарочито током Олимпијских игара, које су први пут организоване 776. године п.н.е. Слично је било и у периоду Римске империје, која је отишла корак даље, па су богати Римљани градили раскошне виле за одмор и рекреацију у природи.¹

Организован туризам, каквим га ми данас познајемо, почео је да се развија половином XIX века, након великих открића и развоја саобраћаја (пароброд, парна локомотива). Првим путовањем претечом туризма, сматра се организован одлазак на годишњи конгрес у организацији Томаса Кука 1841. године, када је закуплена цела композиција воза за 570 путника. Само неколико година касније, 1845, Кук је основао прву туристичку агенцију која носи његово име.²

Основа за установљавање и развој туризма јесте постојање туристичке регије и туристичке атракције. Туристичка регија знатно је шири појам и углавном је политички, односно административно дефинисана и установљена. Туристичка

¹ Jelica Marković, *Tematski turizam: [Elektronski izvor]: monografija*, (Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za turizam i hotelijerstvo, 2020), 1.

² Енглеска агенција Томас Кук (Thomas Cook) успешно је пословала до септембра 2019. године, када је објављен банкрот због нагомиланих дугова. Од 16. септембра 2020. агенција са истим именом и логом послује као део кинеског турооператора Фосун Туризам (Fosun Tourism) продајући аранжмане искључиво путем интернета. Извори: <https://www.thomas-cook.com/about-us>; <https://biznis.rs/vesti/povratak-najstarije-agencije-na-svetu-tomas-kuk-kao-online-turisticki-operater/>; <https://bankar.rs/2019/09/23/bankrotirao-tomas-kuk-turisticka-kompanija-osnovana-1841-godine/>, приступ 8. 9. 2021.

регија представља шире подручје са дефинисаним садржајима, који пружају посетиоцима различите перцепције и доживљаје. Туристичка атракција је локација са основном улогом пружања едукативних, занимљивих или забавних садржаја посетиоцима и чини најважнију материјалну основу за развој туризма. Атракције које привлаче туристе могу бити изворне, аутентичне, као што је вредно материјално и нематеријално наслеђе одређеног народа, али могу бити и новостворене, засноване на новим потребама и интересовањима туриста посетилаца. Али, нису сва културна добра – материјално и нематеријално наслеђе туристичка атракција, односно туристички ресурс. Тачније, то постају тек када их туристички сектор валоризује и презентује као атракцију.

ЗАЧЕЦИ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА

Сезонски туризам, туризам сунца и мора, какав је био доминантан у другој половини XX века, већ у последњој деценији истог постепено престаје да задовољава потребе путника, који желе нова сазнања и током боравка на својим годишњим одморима. Потреба туриста, проистекла у највећој мери из њиховог образовања, условила је нове активности туристичких упосленика, који су морали да се прилагоде новонасталим околностима и омогуће задовољавање наведених потреба.

У фокус туристичких радника долази културно-историјско наслеђе, што су врло брзо препознале и подржале владајуће структуре многих европских земаља. Већ 1984. установљена је нова туристичка категорија, заснована у потпуности на културним садржајима, са жељом да се укаже на културно богатство и разноликост градова Европе, проглашењем Атине за прву Европску престоницу културе 1985. године.³ Циљ установљавања нове категорије у области културе био је обезбеђивање публицитета једном европском граду током једне године, повећање туристичке посете, додатна финансијска улагања у културну инфраструктуру и активности, као и изградња имица града и покушај повећања

³ Пројекат је покренут на иницијативу грчке министарке културе Мелине Меркури, а прихваћен од стране министара десет држава тадашње Европске заједнице. За Атином су се, из године у годину, ређали градови са богатим културним наслеђем и бројним културним садржајима који се у њима организују. Актуелна Европска престоница културе је Нови Сад, град који је изабран за културну престоницу 2021. године, али је због пандемије вируса SARS-CoV-2 већина културних дешавања и назив културне престонице продужен и на 2022. годину.

туристичког промета у годинама након статуса престонице. Европска престоница културе установљена је како би се нагласило богатство и разноликост европских култура и истовремено појачале културне везе међу становницима европских земаља, кроз јачање свести о заједничкој историји и вредностима. Култура се у години престонице, као и у годинама које следе потом, одређује као основни ресурс привредног развоја.⁴

Други битан пројекат, покренут 1987. од стране Савета Европе, јесте установљавање европских културних итинерера, односно путева културе. Пројекат је замишљен као путовање кроз простор и време, односно увезивање наслеђа више различитих земаља и култура. Од 45 културних рута, колико је до данас установљено од стране Савета Европе, две пролазе територијом Републике Србије.⁵ Важно је напоменути да није свака културна рута сама по себи и туристички производ. Да би то постала, неопходно је актуелизовати је и комерцијализовати, што се најбоље постиже истицањем културних добара већ истакнутих за туристичке атракције и њихово позиционирање на почетак културне руте, чиме би се посетиоци усмерили према културним добрима која још нису валоризована као туристичке атракције. Културна рута мора бити базирана на већем броју културних атракција, са местима богатим историјским везама, репрезентативним за европску културу као целину.⁶ Допринос установљавања културних рута уочава се у бољој видљивости на туристичком тржишту и привлачењу већег броја туриста, продужења дужине њиховог боравка у дестинацији, што условљава већу потрошњу и бољи приход, односно значајано доприноси побољшању економских ефеката на заједницу.⁷

Знатно новијег датума је пројекат Савета Европе План интегрисаних пројеката рехабилитације/Преглед архитектонске и археолошке баштине (IRPP/SAAN) утврђен 2003. године као део Регионалног програма за културну и природну баштину у Југоисточној Европи (RPJIE). Пројекат је настављен 2011. покретањем друге фазе, под називом Љубљански процес II: Рехабилитација наше заједничке баштине, са циљем обезбеђивања примене управљачких инструмената у

⁴ Више о пројекту видети на: <https://novisad2021.rs/sta-je-epk/>, приступ 5. 10. 2021.

⁵ Културне руте које пролазе кроз Србију су Transromanica и Пут римских царева и дунавски пут вина. <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes>, приступ 5. 10. 2021.

⁶ Александра Терзић, *Перспективе развоја културне руте Тврђаве на Дунаву у функцији обојављања туристичке понуде на Дунаву*, (Београд: Географски институт Јован Цвијић САНУ, 2014), 10.

⁷ Wided Majdoub, *Analyzing cultural routes from a multidimensional perspective*, (Faculté de Droit et des Sciences Economiques et Politiques de Sousse and Unité de Recherche "Tourisme et développement", University of Sousse (Tunisia), AlmaTourism N. 2, Sousse 2010); 31.

Слика 1: Римске терме у Чачку (фото Александра Гојгић, Архива Народног музеја Чачак)

квалитетној рехабилитацији и презентацији наслеђа кроз интерсекторску праксу, развој регионалне сарадње и успостављање одрживих механизма финансирања.⁸ Кроз пројекат је у Србији припремљена документација за финансирање обнове више објеката,⁹ од којих су финансирана два (Рехабилитација Фрањевачког манастира у Бачу и Суваче у Кикинди).

Завод за заштиту споменика културе Краљево активно се укључио у израду пројеката кроз Љубљански процес, за културна добра са своје територије за која су тимови проценили да имају велику културну вредност, али и да су истовремено туристичке атракције. Формирани су тимови за Римске терме у Чачку и Старо купатило у Јошаничкој Бањи, које су, поред конзерватора Завода, чинили ангажовани стручњаци из других области, али и запослени у туристичком сектору. Кроз израду Пројекта ревитализације Римских терми у Чачку спроведено је истраживање међу становницима града и актерима у Градској управи и

⁸ Више о пројекту видети на: <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/ljubljana-process>, приступ 5. 10. 2021.

⁹ Списак објеката који су се нашли на Листи приоритетних интервенција (PIL) може се видети на: http://www.heritage.gov.rs/latinica/radovi_i_aktivnosti_odrzana_prva_radionica_u_okviru_projekta_ljubljanski_proces_II.php, приступ 5. 10. 2021.

Туристичкој организацији, како би се стекао увид у њихово сагледавање вредног културног наслеђа. Резултати истраживања усмерили су даљи рад на изради Пројекта, како би се постигао максимум у ревитализацији и презентацији.¹⁰ Иако пројекат није финансиран кроз Љубљански процес, израђене студије и техничка документација усмерили су даљи рад укључених институција, на првом месту Градске управе, која је заинтересована за најбољу презентацију своје културне баштине. Део предвиђених активности биће спроведен кроз пројекат Престоница културе Србије 2023.¹¹

Разноврсност интересовања туриста поставила је културне атракције и активности као мотиваторе путовања у фокус културног туризма. Иако је број посетилаца културних атракција све већи, због често различитих мотива путовања (летовање, посао, лечење и сл.) током којих се посећују културне атракције, јако је тешко дефинисати културни туризам. Поједини аутори истичу постојање два круга културног туризма, са међусобно различитим али нераскидиво повезаним садржајима. Језгро чине производи људи који су у фокусу туризма баштине и уметничког туризма, док спољни круг чине производи начина живота људи (кухиња, обичаји, веровања, фолклор, мода, музика, филм), који доприносе утиску и појачавају га. Дакле, туризам подразумева везу прошлости и садашњости, превазилажење пасивног туризма, сачињеног од пуког посматрања културних добара, и повезивање садржаја у активни креативни туризам. „Културни туризам је, дакле, туризам мотивисан потребом да се посете она места с атрактивним културним и уметничким садржајима, било да се они односе на свакодневни живот локалне заједнице, било на светковине, фестивале и друге културне и уметничке програме, било на културна добра и целине, како би се упознале, разумеле и поштовале различите локалне и регионалне културе.”¹²

Културни туризам је дакле активност која омогућава људима да искусе начине живота других људи, разумевајући њихове обичаје, традицију, интелектуелне идеје, као и места од архитектонског, историјског, археолошког значаја, која су остала из прошлих времена. Кроз културни туризам и доживљаје посетилац стиче нова искуства и знања, која доприносе порасту степена толеранције међу људима. У својим студијама Светска туристичка организација (UNWTO) апострофира тржиште културног туризма као једно од водећих у будућности због

¹⁰ Marija Aleksić Čevrčaković и Александра Гојгић, „Римске терме у Чачку, Студија (не) изводљивости”, *Етноантрополошки проблеми*, Год. 13, св. 3 (2018): 633.

¹¹ <https://kultura.gov.rs/vest/7783/radna-grupa-odlucila-cacak-ce-biti-prva-prestonica-kulture-srbije-2023-godine.php>, приступ 6. 10. 2021.

¹² Verica Đukić, *Kulturni turizam: menedžment i razvojne strategije*, (Beograd: Clio, 2005), 16.

низа позитивних социо-економских импликација. Овај облик туризма изузетно је значајан због доприноса јачању свести о културним вредностима и културном идентитету локалне заједнице, али и због стварања позитивног имиџа заједнице у свету. Са друге стране, економски ефекти културног туризма омогућавају подршку пројектима заштите и очувања културног наслеђа, кроз њихову промоцију и ревитализацију.

ТУРИЗАМ БАШТИНЕ / КУЛТУРНИ ТУРИЗАМ

Културни туризам и туризам баштине за неке истраживаче су готово синоними, јер се свако дело, чак и модерне уметности, сматра делом баштине, односно „постаје историја тренутком свог стварања”.¹³ Оквирна конвенција о вредности културног наслеђа за друштво Савета Европе (Фаро 2010) изједначава културно наслеђе и баштину, дефинишући их као скуп ресурса наслеђених из прошлости, које људи идентификују као одраз непрекидно еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција. Оно обухвата све видове животне средине настале интеракцијом човека и простора током времена, са акцентом на појединачној и колективној одговорности у заштити наслеђа. Конвенција инсистира на заштити и презентацији наслеђа, као очувању и унапређењу културне разноликости.

Туризам баштине заснован је на материјалним и нематеријалним ресурсима као основи и подразумева путовање у места која презентују аутентичне приче из прошлости, са циљем стицања искустава и проширења знања. Са друге стране, поједини истраживачи, под појмом баштинског туризма подразумевају посете свим субјектима, и културне и природне провенијенције.¹⁴ Баштина изискује интерпретацију и презентацију, што се најлакше реализује кроз туризам баштине, односно кроз њену употребу у циљу едукације и забаве, што веома често (готово увек) подразумева промену намене објеката који су остали без функције. Увођењем намена усмерених ка реализацији културних активности повећава се квалитет живота локалног становништва, али и стварају нове туристичке атракције.¹⁵

¹³ Branislav Rabotić, *Selektivni oblici turizma*, 2. prerađeno i dopunjeno izdanje, (Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija, 2013), 91. Одређење баштине преузето је из Timothy, D.J., *Cultural Heritage and Tourism - An Introductio*, (Bristol: Channel View Publications, 2011).

¹⁴ Vladimir Krivošejev, *Upravljanje baštinom i održivi turizam*, (Valjevo: Narodni muzej; Beograd: Artis centar, 2014), 89.

¹⁵ *Nav. delo*, 91.

И управо у наведеном лежи највећи изазов у развоју културног туризма, а то је однос према наслеђу и права мера његовог коришћења. Анализом бројних културних и туристичких атракција широм света истраживачи су утврдили да је кључни однос у развоју културног туризма однос између туризма и службе менаџмента културне баштине, односно службе заштите културног наслеђа (заводи за заштиту споменика културе) на нивоу Републике Србије. Овај однос варира од пуне сарадње и истинског поверења па до потенцијалног конфликта и отвореног сукоба.¹⁶

У идеалним околностима, када постоји добра сарадња и разумевање, културни туризам, односно туризам баштине, развија се у циљу презентације и интерпретације баштине и привлачења посетилаца, које неће бити на њену штету. У оваквим случајевима мултидисциплинарни тимови, најчешће под водећом лицом локалне администрације, заједнички доносе одлуке које ће бити свима у интересу. Идеалне околности доводе до *процваћа* наслеђа и даљег улагања у његову заштиту и презентацију. Овакав став и сагласност свих заинтересованих учесника оствариће један од најважнијих туристичких принципа, да историјске грађевине које су предмет заштите због својих културних вредности и нису настале за туристичку употребу, буду коришћене у туризму само до нивоа који не угрожава њихову основну вредност.¹⁷

Чак и у односима мирољубиве коезистенције и паралелне егзистенције и благе нервозе на релацији туризам заштита наслеђа, могу се извући одређене користи за културно наслеђе, као редовна заштита и финансирање. Конфликтне ситуације на релацији туризам и култура настају у ситуацијама одсуства разумевања и деловања једних на штету других. Најчешће су последица претераног експлоатисања споменика културе у туристичке сврхе, када служба заштите мора да интервенише ограничавањем посете или чак потпуном забраном, што угрожава циљеве туризма.¹⁸ Избегавање конфликтних односа и сарадња представљају општи интерес,

¹⁶ Rabić, *Nav. delo*, 194. Идентификација односа између туризма и менаџмента баштине, и представљање у виду спектра, преузета је од В. McKercher and Н. du Cross, *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*, (New York & London: Routledge, 2002). Аутор идентификује седам различитих односа између сектора туризма и сектора заштите културног наслеђа: пуна сарадња и истинско партнерство, радно функционисање, мирољубива коезистенција, паралелна егзистенција, блага нервоза, конфликт у настајању и отворен сукоб.

¹⁷ Rabić, *Nav. delo*, 194.

¹⁸ Комплекс пећина Ласко у Француској, у покрајини Дордоња (Dordogne), постао је познат широм света након 1940. године, када су у њеној унутрашњости откривени драгоцени цртежи праисторијског човека. Одмах по открићу велики број посетилаца пожелело је да

јер туризам као привредна грана обезбеђује средства за програме заштите и ревитализације наслеђа и доприноси популаризацији наслеђа, како код посетилаца/туриста, тако и код припадника локалне заједнице.

УЛОГА ИЗДАВАЧКЕ ДЕЛАТНОСТИ СЛУЖБЕ ЗАШТИТЕ У РАЗВОЈУ КУЛТУРНОГ ТУРИЗМА

Делатност службе заштите у Србији утемељена је у Закону о културним добрима, који уз правну и техничку заштиту, предвиђа „издавање публикација о културним добрима и о резултатима рада на њиховој заштити, као и излагање културних добара, организовање предавања и других пригодних облика културно-образовне делатности”¹⁹. Управо Закон даје правну могућност, али и обавезу, запосленима у служби да промовишу културно наслеђе и рад на његовој заштити. Оваква обавеза и резултати активности представљају базу за рад туристичких радника, који од препознатих и вредних културних добара (материјалних и нематеријалних) треба да одаберу оне који имају туристички потенцијал, адекватно их валоризују са свог становишта и да их, у складу са својом проценом, претворе у туристичке атракције.

Као део основне делатности службе заштите културних добара у Србији (заводи, музеји, архиви) покренут је низ часописа²⁰ у којима запослени стручњаци публикују резултате свог рада. Систематска истраживања наслеђа, углавном обављана у поступку прикупљања документације за утврђивање непокретних

види цртеже праисторијских животиња, осликане у седам засебних целина, дуж ходне стазе од 235 метара. Због великог броја заинтересованих научних радника и туриста стварале су се гужве, које су условиле промену микроклиме и довеле у питање опстанак пећинског сликарства. Правовременом реакцијом службе заштите културног наслеђа пећина је затворена за туристичке посете 1963. године и тиме очувано вредно културно наслеђе. Двадесет година касније, 1983, за туристе је отворена копија две пећинске просторије, 200 метара даље од оригиналне локације, названа Ласко II. Реплика пећинске просторије Ласко III, отворена је 2012, а Ласко IV, знатно модернија од претходних и усклађена са модерним дигиталним технологијама, 2016. године: <https://archeologie.culture.fr/lascaux/en/lascaux-cave>; <https://archeologie.culture.fr/lascaux/en/lascaux-ii-and-iii>; <https://archeologie.culture.fr/lascaux/en/lascaux-iv>, приступ 12.10.2021.

¹⁹ „Закон о културним добрима”, *Сл. гласник РС* бр. 71/94, 52/2011 - др. закони, 99/2011 - др. закон и 6/2020 - др. закон, члан 65.

²⁰ *Саопштења* Републичког завода за заштиту споменика културе - Београд; *Наслеђе* Завода за заштиту споменика културе града Београда; *Наша прошлост* Народног музеја Краљево и Историјског архива Краљево; *Зборник радова* Народног музеја Чачак и др.

културних добара у складу са Законом, уобличавана су и публикована, како би остатак стручне конзерваторске јавности са њим могао да се упозна. Овакви текстови угледавши светлост дана, постали су одличан извор информација, не само за запослене конзерваторе, већ и за туристичке раднике ангажоване на припреми туристичких публикација/водича. Поред спровођења правне заштите, паралелно или након тога, на културим добрима спроводи се техничка заштита (конзерваторско-рестаураторски радови) чији резултати, такође, налазе место у наведеним публикацијама, као и различите студије израђене у оквиру међународних и националних пројеката.

Поштујући овакав начин рада, као и законску обавезу, наметнуту дефинисањем основне делатности службе, Завод за заштиту споменика културе Краљево покренуо је 1975. године часопис „Рашка баштина“, у којем су публиковани резултати рада на заштити наслеђа у 25 општина у којима је овај Завод надлежан. Као преглед рада у периоду од десет година „Рашка баштина“ публикована је у два броја (1975. и 1985), а последњи број изашао је, због обима посла који је овај Завод обављао, након само три године 1988. Услед финансијских проблема током деведесетих година XX века, као и промене начина финансирања почетком XXI века, Завод Краљево онемогућен је у даљем издавању овог часописа. У више наврата покретана је иницијатива за његову обнову, али покушаји нису имали ефекта, па су запослени конзерватори принуђени да резултате рада публикују у часописима других установа заштите.

Преглед културног наслеђа и рада Завода на његовој заштити, на читавој територији надлежности, направљен је поводом педесетогодишњице установе 2015. године у књизи „Поглед кроз наслеђе 1965–2015“.²¹ Публикација се, поред представљања установе и прегледа реализованих пројеката у претходних пет деценија, осврће и на проблеме са којима се конзерватори сусрећу у свом раду и на, веома често, немогућност супротстављања потребама савременог живота и нестајање културног наслеђа. Каталогски обрађена заштићена културна добра по административним целинама доносе читаоцу основне податке о добру и изведеним конзерваторским радовима, али и преглед других публикованих радова, у којима се заинтересовани појединци могу даље и више информисати.

Последњи преглед културних добара на територији града Краљева и околине дат је у књизи „Краљево, један српски топос.“²² Идеја је била да се представи бо-

²¹ Аутори текстова су мр Катарина Грујовић Брковић и Марија Алексић Чеврљаковић са сарадницима, уредник је Марија Ђоровић. Издавач је Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2016. године.

²² Аутор је Гордана Гаврић, археолог Завода. Издавач је Завод за заштиту споменика

гато наслеђе Краљева и околине од праисторије до савременог доба, али је начин излагања, а посебно опрема публикације, прихватљив и привлачан и за оне који нису конзерватори. Богато илустровано дело у потпуности се може користити у туристичке сврхе.

МОНОГРАФСКА ИЗДАЊА ЗАВОДА

Рад на заштити непокретних културних добара у установама заштите јасно је дефинисан оснивачким актом установе, утемељеним на законским одредбама. У том смислу рад стручних тимова установа заштите равномерно је расподељен на све врсте и категорије наслеђа. Валоризација добара спроводи се на основу утврђених критеријума заштите, па су и публикована дела заснована на оваквим критеријумима. Објављене монографије представљају вредно културно наслеђе, које често није валоризовано са становишта туристичке привреде. Када монографија угледа светлост дана, културно добро се предаје туристичким радницима на валоризацију и претварање, у зависности од вредности и могућности, у туристичку атракцију. Монографије из области заштите културног наслеђа само су први корак - представљање културног добра јавности као потенцијалног ресурса културног туризма. У неким ситуацијама добра која су предмет истраживања и публиковања већ су препозната и промовисана као туристичка атракција (Жича, Студеница, Ђурђеви Ступови) и ресурс културног туризма. Од посебног су значаја публикације о добрима уписаним на УНЕСКО Листу светске културне и природне баштине, јер су потенцијалним туристима, који се детаљно упознају са атракцијом пре доласка, добар извор информација.

Дефинишући материјалну основу за развој туризма генерално, па самим тим и културног туризма, сви истраживачи наводе културна добра, односно баштину, само као један сегмент основе. Да би се туризам успешно могао развити до нивоа који ће донети финансијску добит заједници, потребни су и други елементи материјалне основе (инфраструктура, смештајни капацитети и др.). Врло је честа појава да изузетно вредно културно наслеђе, које је предмет интересовања и рада службе заштите и које представља идеалан ресурс за развој културног туризма, није праћено другим елементима материјалне основе, па до развоја туризма не може доћи. Сагледавањем културних вредности и резултата рада на истраживању културног добра, конзерватори припремају публикације,

како би добра представили јавности, али и анимирали ширу заједницу и подстакли бољу презентацију културног добра кроз развој туризма.

„Манастир Дренча од рушевине до храма”²³ је монографија која представља све вредности средњовековног манастирског комплекса из XIV века, истраживачке радове спроведене почетком XXI века и радове на обнови храма који су уследили након тога. Путовање од рушевине до активног манастира, уз ангажовање конзерваторске службе, испраћено је и од стране локалне заједнице и Туристичке организације Александравац. На овом примеру јасно се може пратити путовање културног добра до туристичке атракције и развој верског и културног туризма у Дренчи. Манастир је данас незаобилазна дестинација током обиласка Жупе и део свих туристичких итинерера које припрема локална туристичка организација.

„Маглички замак”²⁴ је монографија о средњовековном граду Магличу, у долини реке Ибар. Већ дуго низ година Маглич се препознаје као изузетно вредно културно наслеђе, али и као изузетна туристичка атракција, о чему сведочи интересовање туриста који пролазе Ибарском долином према Студеници и другим туристичким дестинацијама. Иако препознат као туристичка атракција, Маглич и његова околина не поседују потребну инфраструктуру и садржаје неопходне за развој туризма. Локална заједница, администрација и Туристичка организација идентификовале су ограничења за развој туризма, али њихово превазилажење иде тешко.²⁵ Постојање монографије, као и великог броја туристичких публикација, у овом случају сведочи о активностима заинтересованих установа, али је изостала подршка надлежних државних институција. Нове активности,²⁶ које се

²³ Аутори су Гордана Гаврић, археолог и др Мирко Ковачевић, архитекта. Издавач је Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2015. године.

²⁴ Аутор је др Марко Поповић, издавачи Археолошки институт и Завод за заштиту споменика културе Краљево, Београд/Краљево, 2012. године.

²⁵ Од времена изласка монографије из штампе напредак је текао јако споро, а онда је у јуну 2019. и потпуно обустављен, када је набујали Ибар однео пешачки мост, једину комуникацију према средњовековном утврђењу.

²⁶ Завод за заштиту споменика културе Краљево, преко Градске управе Града Краљева, покренуо је 2020. године парцелацију земљишта око средњовековног утврђења и промену намене из шумског у грађевинско земљиште. На овај начин би се уместо тренутног корисника ЈП *Србијашуме*, на новодобијеним катастарским парцелама за корисника уписао Град Краљево, чиме се отвара могућност планирања садржаја у његовом подграђу. На конкурсима Министарства културе и информисања РС за финансирање пројеката заштите непокретних културних добара, Завод је добио средства за извођење конзерваторско-реставраторских радова у 2020. и 2021. години. Радови се изводе отежано, због тешког приступа утврђењу, а недостатак моста донео је изазов у виду транспорта скела

Слика 2: Средњовековни град Маглич (фото Далибор Анђелковић, Архива Завода за заштиту споменика културе Краљево)

континуирано спроводе на овом утврђењу, дају наду да ће једнога дана Маглич бити адекватно презентован као туристичка атракција и обезбедити економску добит еквивалентну потенцијалу који има.

Један од покушаја повезивања културног наслеђа и туризма, кроз примере из других средина у Србији и иностранству, дат је у књизи „Виноградарске пољане Александровачке жупе”.²⁷ Озбиљна конзерваторска студија, која се по први пут бавила специфичним виноградарским насељима у Жупи са становишта урбанизма и архитектонских измена током друге половине XX века, наводи на разматрање пољана, са покретањем производње вина у њима, као озбиљних туристичких дестинација. Осећај припадности пољани и Жупи, као и понос због начина живота у прошлости чији су резултат пољане као вредно културно наслеђе, уочава се код већине житеља Александровца и околине. Са друге

и грађевинског материјала чамцима и сплавовима преко Ибра.

²⁷ Аутор је Катарина Грујовић Брковић, етнолог-антрополог Завода за заштиту споменика културе Краљево. Публикација је магистарска теза одбрањена на Одељењу за етнологију и антропологију Филозофског факултета Универзитета у Београду 2009. године. Издавач Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2014. године.

стране ограничења због непостојања пратеће инфраструктуре, статуса неразвијене општине и велике стопе емиграције, непремостива су препрека на путу формирања пољане као туристичке дестинације.

КОНЗЕРВАТОРИ САРАДНИЦИ НА ИЗРАДИ ТУРИСТИЧКИХ ПУБЛИКАЦИЈА

Поред стручних радова и публикација које представљају делатност службе заштите, сарадња стручних сарадника са туристичким организацијама, националним парковима, удружењима грађана и невладиним организацијама, резултирала је промовисањем културног наслеђа кроз публикације других издавача. Валоризација наслеђа као културног добра и као туристичке атракције повезала је стручњаке из различитих области у поступцима израде туристичких публикација. Конзерватори са својим знањима и детаљним познавањем историјских, архитектонских, амбијенталних и других вредности наслеђа, одличан су сарадник на припреми текстова за публикације, које имају за циљ да вредно културно наслеђе представе и приближе посетиоцима. Као резултат овакве сарадње из штампе је изашао већи број публикација, које су се већ позиционирале као водич за посетиоце одређених области. Најчешће овакве публикације представљају подручја заштићена као природна добра, али са изузетним културним наслеђем, које употпуњује понуду.

Монографија „Парк природе Голија, Резерват биосфере Голија – Студеница”,²⁸ на најбољи начин повезује културно и природно наслеђе у целину презентовану љубитељима планине и заинтересованим посетиоцима. Текстови су написани једноставним језиком, лако разумљивим сваком читаоцу, а ипак засновани на дугогодишњим истраживањима. Бројним илустрацијама читаоцима се приближавају културна и природна богатства и, као и сваки туристички итинерер, ова књига их позива у обилазак.

„Лексикон националних паркова Србије – Копаоник”²⁹ такође је пример са-

²⁸ Уредници Дејан Загорац, Драгољуб Шекле; издавач ЈП *Србијашуме*, Београд, 2021. године. Аутори текстова о културном наслеђу су Катарина Грујовић Брковић, етнолог-антрополог и Марија Алексић Чеврљаковић, археолог, обе из Завода за заштиту споменика културе Краљево, као и историчар уметности Сузана Новчић из Народног музеја у Краљеву.

²⁹ Уредници Милојко Кнежевић, Владимир Рогановић; издавач Службени гласник, Београд, 2015. године. Један од аутора текстова је Гордана Гаврић, археолог Завода за заштиту споменика културе Краљево.

радње конзерватора и других стручњака различитих профила са управљачем – ЈП Национални парк Копаоник и туристичким радницима на промовисању природних и културних вредности планине.

Понекад се, поред јавних установа и предузећа, као издавачи популарних публикација о културном наслеђу јављају и невладине организације и удружења. Један од занимљивих пројеката реализован је у сарадњи Завода за заштиту споменика културе Краљево, Друштва за локални развој Sodalis из Краљева и локалне заједнице, покретањем иницијативе за оснивање Еко музеја Ибарске долине. Идеја је била да се у заштиту и промоцију разноликог културног наслеђа укључи локална заједница, као кључни фактор еко музеја, док би стручњаци различитих профила, послушајући потребе посетилаца и локалне заједнице, налазили најбоља решења за интерпретацију свих вредности истраживаног простора.³⁰ За најважније културне и туристичке атракције у границама еко музеја утврђене су оне са већ препознатим вредностима – Маглич, Студеница и долина реке Лопатнице, притоке Ибра са бројним археолошким локалитетима из средњег века. Кроз реализацију пројекта и покушај оснивања еко музеја изграђен је део стазе према средњовековном утврђењу Маглич, одржана је манифестација Маглич – град уметности и штампан богат промотивни материјал.

ЗАКЉУЧАК

Преглед културног туризма у свету, од осамдесетих година XX века до данас, упућује на сазнање да је за његов успешан развој неопходно најпре мултидисциплинарно истраживање, а затим и интерсекторска сарадња. Како је циљ културног туризма презентација материјалног и нематеријалног културног наслеђа, неопходно је очување особености простора, услед чега је веома важно ангажовање локалне заједнице и њено адекватно сагледавање наслеђа. Заједница мора да постане свесна културног богатства које баштини, како би га презентовала посетиоцима. Улога стручних служби и однос са локалном заједницом су од пресудног значаја. Међутим, активности које се спроводе повремено, најчешће једном годишње, веома тешко могу да доведу до озбиљног напретка културног туризма.

³⁰ Катарина Грујовић Брковић и Л. Нишавић, „Еко музеј Ибарске долине, потенцијали и могућности оснивања”, у *Градишњешко наслеђе у Србији: зборник у часопису Доброслава Бојка Св. Павловића*, [ур. Маша Вукановић] (Београд: Завод за проучавање културног развоја 2014), 334.

Статистички подаци из претходних неколико година потврђују пораст броја туриста у Србији, што је смешта на листу озбиљних европских дестинација.³¹ Међутим, Србија се, а нарочито Београд, у очима страних посетилаца сагледава као место добре хране и доброг провода у вечерњим и ноћним сатима, а не као место богате традиције и културног наслеђа. Сваки страни посетилац ће, током боравка у одређеној дестинацији, посетити и неке од културних добара и културних садржаја/манифестација, чиме постаје случајни културни туриста, а не неко ко је посетио дестинацију вођен културним интересовањима. Да би се Србија и њене културне вредности сагледале као туристичка атракција за развој културног туризма, за шта има потенцијала, неопходна је озбиљна културна политика, која мора бити спроведена системски. Годинама уназад служба заштите културног наслеђа покреће питање увођења културног наслеђа у наставни систем основних школа. Док то не заживи, деца се образују из ове области кроз појединачне акције и ангажовање појединих наставника/професора³² и конзерватора. Промоција културног наслеђа, међутим, не сме да зависи од воље појединца, јер је Фаро конвенција из 2010. предвидела појединачну и колективну одговорност за очување и презентовање наслеђа. Дакле, појединац није довољан!

Искуство запослених у Заводу за заштиту споменика културе Краљево, када је у питању сарадња са туристичким организацијама општина у којима је надлежан, веома је лоше. Уместо препознавања заједничког интереса и рада на промоцији наслеђа и развоју културног туризма, туристичке организације окрећу се већ дефинисаним атракцијама, које не подразумевају додатно ангажовање и напор. Пример Туристичке организације Чачка, која није препознала Римске

³¹ Подаци о повећању броја туриста у Србији односе се на период до 2019. године, када је број туриста и број ноћења имао узлазну путању: <https://www.turistickisvet.com/vesti/turizam/prethodna-godina-rekordna-za-turizam-srbije.html>, приступ 16. 10. 2021. Развој туризма у потпуности је прекинут 2020. године током пандемије вируса SARS-CoV-2, када су затворене државне границе и онемогућена путовања у циљу спречавања ширења вируса. Већ у 2021. статистика је поправљена, па се у мају месецу, у време пролећних путовања, број туриста повећао за 307% у односу на исти месец претходне године: <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20210630-turisticki-promet-maj-2021/>, приступ 16. 10. 2021.

³² Завод за заштиту споменика културе Краљево неколико година уназад има потписан уговор са Техничком школом у Чачку о пословној сарадњи, кроз коју се ученици смера архитектонски техничар образују из заштите наслеђа и уче на који начин се израђује техничка документација о културном добру. Са друге стране, матуранти краљевачке Гимназије посећују просторије Завода (Швапчића кућа – утврђено непокретно културно добро) где се упознају са вредностима културног добра, начинима заштите и делатношћу службе заштите.

терме као мотив који треба да се нађе на сувениру града, јасно говори о њиховом односу према наслеђу.³³ Слично је и у другим локалним самоуправама. Културни туризам постоји тамо где се преклапа са верским туризмом, бар када је у питању непокретно културно наслеђе. Све друго остаје по страни, неприметно, занемарено. Све док се културни туризам буде развијао на иницијативу појединца или поједине установе, то неће бити прави културни туризам. Једини прави резултат може дати међусекторско повезивање и укључивање свих институција које су за то основане и/или заинтересоване. А служба заштите свој допринос наставља да даје радом на заштити културног наслеђа и публиковањем резултата свог рада.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

Алексић Чеврљаковић, Марија и Александра Гојић. „Римске терме у Чачку, Студија (не) изводљивости“. *Етноантрополошки проблеми*, Год. 13 св. 3, (2018): 631–641.

„Bankrotirao Tomas Kuk, turistička agencija osnovana 1841. godine“. Bankar.rs. Pristup 8. 9. 2021. <https://bankar.rs/2019/09/23/bankrotirao-tomas-kuk-turisticka-kompanija-osnovana-1841-godine/>.

Гаврић, Гордана и Мирко Ковачевић. *Манастир Дренча: од рушевине до храма*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2015.

Гаврић, Гордана. *Краљево, један српски шћоос*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2017.

Грујовић Брковић, Катарина. *Виноградарске ѿљане Александровачке жуѿе*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2014.

Грујовић Брковић, Катарина и Марија Алексић Чеврљаковић. *Поћлед кроз наслеђе: [Завода за зашћуѿу сћоменика кулћуре Краљево]: 1965–2015*. Краљево: Завод за заштиту споменика Културе Краљево, 2016.

Грујовић Брковић, Катарина и Л. Нишавић. „Еко музеј Ибарске долине, потенцијали и могућности оснивања“. У: *Градићелско наслеђе у Србији: зборник у часћ др Доброслава Бојка Сћ. Павловића, [ур. Маша Вукановић]*, 334. Београд: Завод за проучавање културног развита 2014.

Ђорђевић, Слободан, ур. *Рашка башћина. 3*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе, 1988.

Ђукић, Vesna. *Kulturni turizam: menedžment i razvojne strategije*. Београд: Clio, 2005.

Загорац, Дејан и Дејан Шеклер, ур. *Резерваћ биосфере Голија–Сћугеница: Парк ѿприоге Голија*. Београд: Србијашуме, 2021.

³³ Марија Алексић Чеврљаковић и Александра Гојић, *Нав. гело*, 637.

„Закон о културним добрима“. *Службени гласник РС*, бр. 71/94, 52/2011 – др. закони, 99/2011 – др. закон и 6/2020 – др. закон.

„Закон о Оквирној конвенцији Савета Европе о вредности културног наслеђа за друштво“. *Службени гласник РС* број 1, (2010).

Krivošejev, Vladimir. *Upravljanje baštinom i održivi turizam*. Valjevo: Narodni muzej; Beograd: Artis centar, 2014.

“Cultural Routes of the Council of Europe programme”. Council of Europe. Pristup 5. 10. 2021. <https://www.coe.int/en/web/cultural-routes>.

Лексикон националних паркова Србије – Койаоник. Ур. Кнежевић М., Рогановић В., Београд: Службени гласник, 2015.

“Ljubljana Process: rehabilitating our common heritage”. Council of Europe. Pristup 5. 10. 2021. <https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/ljubljana-process>.

„Ljubljanski proces II – Rehabilitacija našeg zajedničkog nasleđa: Radovi i aktivnosti“. Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Beograd. Pristup 5. 10. 2021. http://www.heritage.gov.rs/latinica/radovi_i_aktivnosti_odrzana_prva_radionica_u_okviru_projekta_ljubljanski_proces_II.php.

Majdoub, Wided. *Analyzing cultural routes from a multidimensional perspective*. Faculté de Droit et des Sciences Economiques et Politiques de Sousse and Unité de Recherche “Tourisme et développement”, University of Sousse (Tunisia), Alma Tourism N. 2, Sousse 2010.

Maksin-Mičić, Marija. *Turizam i prostor*. 2. izd. Beograd: Univerzitet Singidunum; Fakultet za turistički i hotelijerski menadžment, 2008.

Marković, Jelica. *Tematski turizam: [Elektronski izvor]: monografija*. Novi Sad: Prirodno-matematički fakultet, Departman za turizam i hotelijerstvo, 2020.

„Povratak najstarije agencije na svetu: Tomas Kuk kao online turistički operater“. *Biznis.rs*. Pristup 8. 9. 2021. <https://biznis.rs/vesti/povratak-najstarije-agencije-na-svetu-tomas-kuk-kaonline-turisticki-operater/>.

Поповић, Марко. *Мајлички замак*. Београд: Археолошки институт; Краљево: Завод за заштиту споменика културе Краљево, 2012.

„Prethodna godina rekordna za turizam Srbije“. *Turistički svet*. Pristup 5. 10. 2021. <https://www.turistickisvet.com/vesti/turizam/prethodna-godina-rekordna-za-turizam-srbije.html>.

Rabotić, Branislav. *Selektivni oblici turizma*. 2., prerađeno i dopunjeno izdanje, Beograd: Visoka turistička škola strukovnih studija, 2013.

„Радна група одлучила: Чачак ће бити прва престоница културе Србије 2023. године“. Министарство културе и информисања Република Србија. приступ 6. 10. 2021. <https://kultura.gov.rs/vest/7783/radna-grupa-odlucila-cacak-ce-biti-prva-prestonica-kulture-srbije-2023-godine.php>.

Станић, Радомир, ур. *Рашка баштина. 1*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе, 1975.

Станић, Радомир, ур. *Рашка баштина. 2*. Краљево: Завод за заштиту споменика културе, 1985.

Терзић, Александра. *Персијективне развоја културне руше. Тврђаве на Дунаву' у функцији обојаћивања туристичке ѿонуде на Дунаву*. Београд: САНУ, Географски институт „Јован Цвијић“, 2014.

Thomas Cook. Pristup 8. 9. 2021. <https://www.thomascook.com/about-us>.

“The Lascaux cave”. Pristup 5. 10. 2021. <https://archeologie.culture.fr/lascaux/en/lascaux-cave>.

“The Lascaux II and III”. Pristup 5. 10. 2021. <https://archeologie.culture.fr/lascaux/en/lascaux-ii-and-iii>.

“The Lascaux IV”. Pristup 5. 10. 2021. <https://archeologie.culture.fr/lascaux/en/lascaux-iv>.

„Turistički promet maj 2021”. Republika Srbija. Republički zavod za statistiku. Pristup 5. 10. 2021. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20210630-turisticki-promet-maj-2021/>.

„Шта је Европска престоница културе?”. Приступ 5. 10. 2021. <https://novisad2021.rs/sta-je-epk/>.

KATARINA GRUJOVIĆ BRKOVIĆ
Institute for the Protection of Cultural Monuments Kraljevo
kgb975@gmail.com

CULTURAL HERITAGE AS A RESOURCE OF CULTURAL TOURISM
DIFFERENT INTERPRETATIONS

SUMMARY | The basis for the establishment, and for development of tourism, and for cultural tourism also, is the existence of a tourist region and tourist attraction. The tourist region is politically, administratively defined and established. A tourist attraction, on the other hand, is a location with the basic role of providing education, interesting or entertaining content to visitors. A tourist attraction is the most important material basis for the development of tourism. Attractions can be original, authentic, as is the valuable tangible and intangible heritage of a particular nation, but they can also be newly created, based on the new needs and interests of visiting tourists.

Cultural heritage comes into the focus of tourist workers in the 1980s, when new tourist categories were established - the European Capital of Culture in 1985 and the Roads of Culture in 1987. Cultural tourism, which is developing in that period, is based on tangible and intangible resources - cultural heritage, as a basis. And the easiest way to interpret cultural heritage is through tourism, And this is exactly where the biggest challenge in the development of cultural tourism lies. That is the attitude towards heritage and the right measure of its use, and relationship between the tourism sector and the cultural heritage protection service at the level of the Republic of Serbia.

The activities of the protection service in Serbia, on which the cultural tourism is based, include work on the promotion of cultural heritage, through the publication of professional papers in journals and monographs, but also the participation of employed conservation experts in preparation and publication of tourist publications that promote heritage. Multidisciplinary research, cooperation and publication of the results of work on heritage are the ideal basis for the development of cultural tourism.

KEY WORDS | tourism, cultural heritage, cultural heritage protection service, preserver, tourist attraction, promotion

КАТАРИНА ГРУЙОВИЧ-БРКОВИЧ
Институт охраны памятников культуры, Кралево
kgb975@gmail.com

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ КАК РЕСУРС КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМА: РАЗНЫЕ ТОЛКОВАНИЯ

РЕЗЮМЕ | Основой для учреждения и развития туризма вообще, также как и для культурного туризма, является существование туристического региона и туристической достопримечательности. Туристический регион политически, административно определен и установлен, в то время как туристическая достопримечательность – это место, которое играет основную роль в предоставлении образовательного, интересного или развлекательного контента для посетителей и является наиболее важной материальной базой для развития туризма. Достопримечательности, привлекающие туристов, могут быть оригинальными, аутентичными, как нпр. ценное материальное и нематериальное наследие конкретной нации, но они также могут быть созданы заново, исходя из новых потребностей и интересов приезжающих туристов.

Культурное наследие привлекло внимание туристических работников в 80-х годах XX века, когда были учреждены новые туристические категории – Европейская столица культуры в 1985 году и Дороги культуры в 1987 году. Культурный туризм, развивающийся в этот период, основан на материальных и нематериальных ресурсах, в основном на культурном наследии. А самый простой способ интерпретировать и представлять культурное наследие – это туризм, то есть его использование в образовательных и развлекательных целях. И именно в этом заключается самый большой вызов в развитии культурного туризма, это отношение к наследию и правильные меры по его использованию. Именно так и строятся отношения между сектором туризма и службой охраны культурного наследия в Республике Сербии.

Деятельность службы охраны, на которой базируется деятельность культурного туризма, включает работу по продвижению культурного наследия посредством публикации профессиональных статей в журналах и антологиях, посвященных этой теме, публикации монографий по определенным культурным ценностям, а также участие экспертов консерваторов в подготовке и изданию туристических публикаций, пропагандирующих культурное наследие.

Междисциплинарные исследования, сотрудничество и публикация результатов работы и материалов по наследию – идеальная основа для развития культурного туризма.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА | туризм, культурное наследие, наследие, служба охраны культурного наследия, консерваторы, туристическая достопримечательность, продвижение

